

УДК 342.7

П. КАРПОВА,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ПРАВА ДІТЕЙ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду правового регулювання та законодавчого закріплення прав та інтересів дитини в Україні. Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з метою посилення гарантованості державою невід'ємних прав дитини.

Ключові слова: дитина, права дитини, опіка та піклування, сім'я, відповідальність.

Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань України, адже ставлення до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їхньої людської гідності якнайточніше відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства. Визначення поняття «дитина» змінюється залежно від культурних особливостей кожної країни. Конвенція з прав дитини визначає дитину як людську істоту, що не досягла віку вісімнадцяти років. Але пріоритет у цій сфері залишається за національними законодавствами. У Сімейному кодексі України вказано, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», і, відповідно, «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років».

Згідно з міжнародним та українським законодавством дитина від народження має невід'ємні права, які їй гарантує держава. В Україні ставлення до неповнолітніх, культури дитинства, внутрішнього світу, інтересів та побажань дітей з другої половини ХХ ст. змінювалося в напрямі посилення уваги до цих питань з боку держави та громадськості.

На думку А.Д. Гусева, у повсякденному житті для більшості дітей велике значення мають дві найбільш великі групи прав, що стосуються життєдіяльності дітей. Це, насамперед, особисті права. До їх числа належать права на життя, на проживання у своїй родині, на ім'я, на щастя, на безпечне існування без експлуатації або недбалого ставлення, на захист від жорстокості, знущань і несправедливого ставлення, на вільне вираження своєї думки, на громадянство та ін. Друга група прав – соціально-культурні права. До них належать права на освіту, на здоров'я, на доступ до культурних цінностей та ін. Ядром цієї групи прав може бути право на розвиток: інтелектуальний, психологічний, фізичний, розумовий та інше [7, с. 44].

Конвенція ООН про права дитини у ст. 6 проголошує, що «кожна дитина має невід'ємне право на життя». Відповідно до ст. 3 Конституції України держава вживає заходів з метою забезпечення права дитини на життя та здоров'я. Урядом прийнято та виконується ряд національних програм, спрямованих на забезпечення фундаментального прав дитини на життя.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя.

Проте сьогодні проблема забезпечення фізичного здоров'я дітей набула особливо значення, зокрема через обмежене бюджетне фінансування закладів охорони здоров'я, невідповідність сучасним потребам рівня їх оснащеності медичним обладнанням та санітарним транспортом. Особливо це стосується закладів охорони здоров'я, де надається медична допомога дітям і матерям.

Також набули поширення випадки надання дітям медичної допомоги за плату, не забезпечується систематичний контроль за станом здоров'я дітей, які проживають у неблагополучних сім'ях, органи місцевої влади не вживають належних заходів щодо забезпечення прав дітей на ефективне і доступне медичне обслуговування.

За даними ВООЗ, Україна посідає перше місце у світі в рейтингу споживання алкоголю серед дітей і молоді: 40% підлітків вживають алкогольні напої принаймні раз на місяць. Водночас в Україні не ведеться державна статистика про кількість дітей, хворих на алкоголізм та наркоманію.

Незважаючи на це, Кабінетом Міністрів України здійснено спробу вилучити із Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» норми, що дають можливість створювати центри медико-соціальної реабілітації дітей, які вживають алкоголь та наркотичні засоби.

За 12 років Урядом так і не розроблено порядку відшкодування витрат на утримання таких центрів, а також забезпечення їх медикаментами та медичною апаратурою, як це передбачено Положенням про центр медико-соціальної реабілітації дітей. За таких умов місцеві органи влади не зацікавлені розвивати їх мережу.

Ситуація, яка склалася в Україні зі здоров'ям дітей, потребує негайного розв'язання проблем на загальнодержавному рівні. Першочерговим завданням є зупинення погіршення здоров'я, що може бути досягнуто шляхом здійснення державної політики у галузі охорони здоров'я через економічні, соціальні та інші важелі. Має бути створено модель медичного обслуговування, яка забезпечувала б абсолютну доступність кожного до медичних послуг, гарантувала їх високу якість, економічність, результативність. Пріоритетом повинна стати профілактика дитячої захворюваності. Необхідно також забезпечити беззастережне дотримання конституційної норми щодо безоплатного лікування дітей.

Розвиток дитини забезпечується здійсненням її права на освіту. Роль освіти є визначальною для суспільства, його сталого розвитку, подолання бідності, забезпечення загальнолюдських цінностей. Мало хто не погодиться з тим, що освіта лежить у центрі соціального розвитку й економічного зростання, і, дійсно, сприяння освіті найчастіше погоджується з досягненням цих більш широких цілей.

Освіта – це вільний доступ дітей до інформації. Інформація є середовищем існування сучасної людини, і від її якості залежить психічне і фізичне здоров'я людини, а особливо дитини. Тенденція до зниження загального морального рівня вітчизняного інформаційного простору очевидна.

Враховуючи потребу в захисті суспільної моралі, в національному законодавстві прийнято ряд норм, спрямованих на обмеження виробництва та обігу інформаційної продукції, що може завдати шкоди моральному стану суспільства. З метою гарантування та захисту моральності чинним законодавством передбачено юридичну відповідальність (кримінальну або адміністративну) за дії, що суперечать принципам гармонійного розвитку людини, суспільства або держави. Так, відповідно до ст. 156 Кримінального кодексу України передбачається відповідальність за розбещення неповнолітніх, що може полягати в ознайомленні дітей з порнографічними зображеннями, відеофільмами тощо.

Безпосередньо питання організації захисту суспільної моралі були врегульовані Законом України «Про захист суспільної моралі», прийнятим у 2003 р. (редакція від 11.08.2013), який на цей час є основним законодавчим актом щодо захисту суспільної моралі в Україні [8, с. 38].

На реалізацію положень обов'язкової і безплатної початкової освіти було спрямовано Закон України «Про освіту» (1991 р.), який встановив обов'язкове шкільне навчання дітей віком від 6–7 і до 15 років.

Згідно з Конституцією (ст. 53) повна загальна середня освіта обов'язкова. Держава гарантує її доступність і безоплатність [7, с. 45].

Держава має стежити за тим, щоб освіта забезпечувала розвиток особистості, талантів і здібностей дитини у якнайповнішому обсязі, виховання поваги до прав та свобод людини, до батьків, до культурної самобутності, мови, національних цінностей країни, у якій проживає дитина, до країни походження дитини, підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві.

Окрім Закону України «Про освіту», регулювання освітньої сфери та практичного забезпечення прав дитини на освіту визначено також законами України «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, затвердженою Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002, державними освітніми стандартами, постановами Уряду, наказами Міністерства освіти та науки тощо.

В Україні встановлюються такі освітні рівні: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта.

Вирішальним для України на сучасному етапі є забезпечення якісної освіти та рівного доступу до неї усіх категорій дітей та молоді.

Однією з основних проблем дошкільної освіти в Україні є нестача місць у дитячих садах. Ще досі повністю не розв'язана проблема з намаганням Уряду повернути приміщення дошкільних навчальних закладів, які колись були продані або передані в довгострокову оренду, для їх використання за призначенням.

На переконання Уповноваженого з прав людини, розв'язанню зазначеної проблеми, забезпеченню своєчасної та якісної готовності дитини до навчання в школі, її соціальної адаптації сприятиме реалізація Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти до 2017 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 629.

Актуальним також постає питання про закриття шкіл. У 2011/12 навчальному році в Україні працювало 19,9 тис. загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалося 4293 тис. учнів. Порівняно з 2000/01 навчальним роком мережа зазначених закладів скоротилася на 2336 (10,5%), а чисельність учнів – на 2471 тис. (36,5%). За інформацією Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, у 2012 р. мережа загальноосвітніх навчальних закладів продовжує скорочуватися. Так, місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування були прийняті рішення про ліквідацію 76 шкіл, із яких 67 – у сільській місцевості. При цьому протягом останніх двох років спостерігається збільшення кількості учнів початкової школи у результаті зростання народжуваності. Так, у 2012 р. у сільській місцевості зараховано до школи близько 129 тис. першокласників, що майже на 9 тис. більше від попереднього навчального року.

Відповідно до ст. 24 Конвенції про права інвалідів державою визнано право інвалідів на освіту. Для реалізації цього права без дискримінації та на підставі рівності можливостей держава зобов'язується забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому до розвитку особистості, талантів і творчості інвалідів, а також їхніх розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі.

Здобутком двох останніх років є приведення законодавчої та нормативно-правової бази про загальну середню освіту стосовно дітей з особливими освітніми потребами до міжнародних норм, Конвенції ООН про права дитини.

Проте змін ще потребує законодавство про дошкільну, професійно-технічну та вищу освіту щодо забезпечення відповідного права дітей з особливими потребами.

При цьому впровадження інклюзивної освіти в Україні – складне, неоднозначне завдання, що потребує розгляду та розробки не тільки нормативно-правових, а й психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад.

Найважливішою умовою повноцінного розвитку дитини є її виховання в сім'ї. Конвенція про права дитини проголошує, що дитина не буде розлучена з батьками всупереч їх бажанню, крім випадків, які передбачені законом; якщо батьки не можуть домовитися про визнання місця проживання дитини у разі розлучення батьків, суд вирішує, з ким залишається дитина. Частіше дитина залишається з матір'ю, але за законом жоден з батьків не має наперед визначених переваг. У випадку, коли дитина тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, вона має право на особливий захист і допомогу держави, як це передбачено ст. 20 Конвенції. А ст. 21 Конвенції проголошує вимоги, на яких має базуватися законодавство держав щодо факту всиновлення та процедури його здійснення [7, с. 45].

Держава, у свою чергу, повинна надавати допомогу багатодітним сім'ям для забезпечення дитини харчуванням, одягом та житлом (ст. 27). Цей обов'язок Україна прагне виконувати, про що свідчить прийнятий у 1992 р. закон «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Відповідно до ст. 51 Конституції України «батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою».

Відповідно до ст. 51 Конституції України, ст. 5 Сімейного кодексу України держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, забезпечує охорону прав матері та батька, створює умови для зміцнення сім'ї. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків.

Вирішальним має бути факт ефективності здійснення батьківських функцій, взаємовідносини батьків і дитини. У випадку окремого проживання батьків важливе значення має не те, з ким із них проживає дитина, а наскільки ефективно забезпечуються її права, наскільки можливою й ефективною є співпраця батьків щодо виховання дитини, наскільки дитина потребує спілкування з кожним із батьків (усталеність зв'язків дитини з батьками) [6, с. 113].

Відповідно до ст. 164 Сімейного кодексу України у разі невиконання своїх обов'язків, експлуатації дітей та з ряду інших причин батьки можуть бути позбавлені батьківських прав.

Пріоритетними в державі повинні бути програми, спрямовані на своєчасне надання допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах, індивідуальну реабілітаційну та коригувальну допомогу дітям, які виховуються у таких сім'ях. Реалізація таких програм сприятиме подоланню дитячої безпритульності та бездоглядності, запобіганню поширення такого явища, як соціальне сирітство.

Актуальним залишається питання щодо поліпшення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів опіки та піклування, спрямованої на профілактику соціального сирітства, розробка комплексних соціальних послуг для дітей, позбавлених батьківського піклування, та сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, упровадження нових технологій соціальної роботи з такими дітьми та сім'ями.

Проблеми батьківської опіки та піклування і формування світогляду дітей батьками в усі часи було предметом значної уваги суспільства.

Слід враховувати, що встановлення і здійснення опіки та піклування над дітьми, які залишилися без батьківського піклування, регулюється гл. 19 Сімейного кодексу України «Опіка та піклування над дітьми» (ст. 243–251) та ст. 57–79 Цивільного кодексу України, окремими відомчими нормативно-правовими актами, прийнятими органами виконавчої влади, а тому слід погодитися з точкою зору І. Бірюкова про те, що інститут опіки і піклування – комплексний інститут цивільного, сімейного та адміністративного права, що встановлює, зокрема, компетенцію органів опіки і піклування [4, с. 87].

З метою запровадження заходів щодо забезпечення прав і свобод дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, Кабінетом Міністрів України, відповідно до конституційних повноважень, було запроваджено нову форму родинного виховання знедолених дітей – прийомна сім'я. За такої форми родинного виховання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, суттєво змінюються умови перебування: не інтернат (або інша дитяча установа), а конкретна сім'я.

Україна повинна забезпечити захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також права дітей з особливими потребами [7, с. 45].

Конституція України (ст. 52) передбачає, що «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу». Для реалізації цих вимог у країні створено відповідну законодавчу базу. Зокрема у 2005 р. ухвалено Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в якому визначено правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки цієї категорії дітей. У 2007 р. внесено суттєві зміни до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», у 2008 р. – до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Права дітей-інвалідів регулюються міжнародними документами, які ратифікувала Україна, Конституцією України, Законами України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про психіатричну допомогу», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства» тощо.

Право дітей з обмеженими можливостями на державну соціальну допомогу є одним із проявів конституційного права на достатній життєвий рівень, однак у нинішній формі воно не забезпечує цього рівня, а тому потребує належного законодавчого закріплення саме з позиції забезпечення кожній дитині-інваліду нормального функціонування організму, зміцнення здоров'я, а також створення необхідних умов для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [5, с. 323].

В останні десятиліття відбулися глибокі зміни соціально-економічних умов життя суспільства, які знову зробили актуальною проблему виконання батьками обов'язків щодо виховання своїх дітей. Перед юридичною наукою і практикою постали питання регулювання батьківських обов'язків у нових умовах, коли половина сімей розпадається, батьки, зайняті зароблянням грошей, не мають можливості приділяти своїм дітям достатньо часу, починають з'являтися нетрадиційні форми сім'ї.

У зв'язку з цим важливо закріпити у правових нормах обов'язки батьків та гарантії їх реалізації. Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини добре висвітлені у ст. 150 Сімейного кодексу України. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Батьки зобов'язані поважати дитину. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Якщо є обов'язки, то є і відповідальність.

За невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо виховання дітей батьки можуть бути притягнені до різних видів юридичної відповідальності:

– адміністративної (ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»);

– цивільно-правової (ст. 1178–1183 Цивільного кодексу України);

– сімейно-правової (ст. 164 «Підстави для позбавлення батьківських прав»);

– кримінальної (ст. 166 Кримінального кодексу України «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»).

Упродовж останніх років реалізується низка державних програм, спрямованих на забезпечення прав дитини, але, на жаль, законодавство України про права дитини має більш декларативний, ніж практичний характер. Національне законодавство про права дитини розпорошене у різних актах законодавства, що не дає можливості гарантувати дотримання та реалізацію встановлених прав дітей.

Становище дітей в Україні помітно поліпшилося: прийнято нові закони, Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року, вдоско-

налено виплати при народженні та усиновленні дитини, створено служби підтримки сім'ї та нові форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

З іншого боку, залишається безліч невирішених проблем, таких як подолання бідності серед дітей та сімей з дітьми. Попри розвиток сімейних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, багато з них усе ще не мають можливості жити в сім'ї.

Отже, можна зробити висновок, що в Україні діє значна кількість нормативних актів, які регулюють права дитини, але існують значні проблеми з їх реалізацією. Тому потрібно посилити відповідальність посадових осіб, розробити нові механізми правового захисту дітей, ліквідувати серйозні перешкоди, викликані реформуванням суспільного устрою і особливо негативні процеси у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: за станом на 06.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III: за станом на 04.07.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: за станом на 04.07.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
4. Галунов М.І. Проблемні аспекти правового регулювання опіки та піклування про дітей в Україні / М.І. Галунов, В.В. Галунова // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 86–91.
5. Івченко І.О. Право дітей з обмеженими можливостями на державну соціальну допомогу / І.О. Івченко // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 327–333.
6. Левківський Б. Проблеми захисту батьками прав та інтересів дитини при окремому проживанні батьків : перспективи вдосконалення / Б. Левківський // Підприємство, господарство, право. – 2012. – № 5. – С. 112–115.
7. Несинова С.В. Історико-правові аспекти становлення, розвитку та нормативного закріплення прав дитини // Право і суспільство. – 2008. – № 4. – С. 43–46.
8. Новицька Н.Б. Правові основи захисту дітей від негативного впливу інформаційного середовища / Н.Б. Новицька // Правова інформатика. – 2009. – № 4 (24). – С. 37–41.

Статья посвящена рассмотрению правового регулирования и законодательного закрепления прав и интересов ребенка в Украине. Высказываются предложения по совершенствованию действующего законодательства с целью усиления гарантированности государством неотъемлемых прав ребенка.

Ключевые слова: ребенок, права ребенка, опека и попечительство, семья, ответственность.

Article is devoted to the legal regulation and legal rights and interests of children in Ukraine. Made proposals to improve existing legislation to strengthen the state warranty Inalienable Rights of the Child.

Key words: child, child rights, guardianship, family, responsibility.

Одержано 28.02.2015.